

«Από την έρευνα στη διδασκαλία»

Παπαστράτειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Αγρινίου | Παρασκευή 4 Νοεμβρίου 2016

ΚΑΛΟΣΠΥΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α.Ε. | Επισκέπτης Καθηγητής (Ιστορία και Ερμηνευτική της Κλασικής Φιλολογίας) στο τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης (ΜΙΘΕ) στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ωδή στον Έρωτα (Σοφοκλέους *Αντιγόνη* 781-800)

Βιογραφικό σημείωμα

Ο Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (Τμήμα Κλασικής Φιλολογίας). Είναι κάτοχος Μεταπτυχιακού και Διδακτορικού Διπλώματος Ειδίκευσης στην Κλασική Φιλολογία. Από το 2008 διδάσκει μαθήματα της ειδικότητός του στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης). Στα επιστημονικά του ενδιαφέροντα και δημοσιεύματα περιλαμβάνονται η ιστορία της κλασικής φιλολογικής επιστήμης στη νεώτερη Ελλάδα και Ευρώπη, η θεωρία και φιλοσοφία της κριτικής και εκδοτικής του κειμένου, ο Αδαμάντιος Κοραής ως κριτικός φιλόλογος, η αρχαία ιατρική (Ιπποκράτης), ο Πολύβιος ο Μεγαλοπολίτης, η ελληνοϊουδαϊκή γραμματεία (μετάφραση των Εβδομήκοντα, Φίλων ο Ιουδαίος), η αρχαία λογοτεχνική θεωρία, η ρητορική τέχνη, η κλασική αρχαιότητα στον κινηματογράφο, η υφολογία και αρχαιογνωσία του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη.

Με τη συνεργασία και την οικονομική ενίσχυση

«Από την έρευνα στη διδασκαλία»

Παπαστράτειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Αγρινίου | Παρασκευή 4 Νοεμβρίου 2016

ΚΑΛΟΣΠΥΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α.Ε. | Επισκέπτης Καθηγητής (Ιστορία και Ερμηνευτική της Κλασικής Φιλολογίας) στο τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης (ΜΙΘΕ) στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ωδή στον Έρωτα (Σοφοκλέους *Αντιγόνη* 781-800)

Περίληψη εκπαιδευτικού σεμιναρίου

Η προκείμενη διδασκαλία του περίφημου γ' στασίμου της τραγωδίας *Αντιγόνη* του Σοφοκλή αποσκοπεί αφ' ενός στη φιλολογική ενημέρωση των συναδέλφων της Μέσης Εκπαίδευσης για τον τρόπο χειρισμού του εν λόγω αποσπάσματος σε μία υποτιθέμενη ωραία διδασκαλία σε έφηβους μαθητές της β' λυκειακής τάξης, και αφ' ετέρου στη διδακτική αποτύπωση μιας αντίστοιχης μήτρας με γόνιμες φιλολογικές ασκήσεις αρχαιομάθειας και αρχαιογνωσίας και πολιτισμικής θεωρίας, κατάλληλες για τον εκπαιδευτικό και τους μαθητευομένους στο σημερινό νεοελληνικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα με την εν πολλοίς απωθητική για τους περισσότερους μαθητές ελληνομάθεια.

Με τη συνεργασία και την οικονομική ενίσχυση

ΜΕΤΡΙΚΗ ΔΟΜΗ

- 781, 791 ◡ – ◡ – – ◡ ◡ – (ia. chor., i.e. chor. dim. B)
 782, 792 ◡ – ◡ – – ◡ ◡ – (ia. chor. – //) ή ◡ – ◡ – – ◡ ◡ – (ia. chor., i.e. chor. dim. B)
 783, 793 ◡ – ◡ ◡ – ◡ – – (x chor. ba., i.e. hagesichorean) ή – ◡ – ◡ ◡ – ◡ – (glyc)
 784, 794 ◡ – ◡ ◡ – ◡ – – (x chor. ba. //, i.e. hagesichorean) ή – ◡ – ◡ ◡ – ◡ – – (hipp)
 785, 795 – – ◡ – | – ◡ ◡ – (ia. chor., i.e. chor. dim. B)
 786, 796 – ◡ ◡ – – – (chor. + ^Λia. ^Λ, i.e. ‘chor. dim. ^Λ’ vel hemiascl. II)
 787-788, 797-798 (: καί σ’ ... φύξιμος οὐδείς, νόμφας ... ἀρχαῖς†) – – – ◡ ◡ – – ◡ ◡ – – (x x 2 chor. – //)
 ή 787, 797 – – – ◡ ◡ – (hemiascl. I vel dodrans A) et sqq. 788, 798 ut ∞ ◡ ◡ – – – (hemiascl. II
 vel dodrans A)
 789, 799 – – ◡ ◡ – ◡ – – (telesilleian, i.e. ^Λglyconic) ή – ◡ ◡ – ◡ – – (cho. ba., i.e. aristoph.)
 790, 800 – – ◡ ◡ – ◡ – – (x chor. ba. //, i.e. hagesichorean) ή – ◡ ◡ – ◡ – – (cho. ba., i.e. aristoph.)

Σχολιασμός: Με τον διαζευκτικό σύνδεσμο «ή» παρουσιάζεται διαφορετική έκδοση των στίχων του στασίμου, λ.χ. κατά τον κώδικα L, όπου η μετρική δομή μοιάζει περισσότερο κανονική για σοφόκλεια χορικά. Σύμφωνα πάντως με τη δική μας έκδοση εδώ, πρόκειται για ενιαίο αιολοχοριαμβικό σύστημα στροφών, που αποτελείται κυρίως από μετρικά στοιχεία χρησιμοποιηθέντα στις προηγ. ωδές, ώστε να απηχούν τον σταθερό τόνο του Χορού που παιανίζει θέματα πανάρχαια και πανανθρώπινου ενδιαφέροντος. Τα επικρατούντα μέτρα είναι το χοριαμβικό δίμετρο (x – x – – ◡ ◡ –) και τα ασκληπιάδεια κώλα με διπλό χορίαμβο (– ◡ ◡ – – ◡ ◡ –). Σε αμφότερες τις περιπτώσεις έχουμε παρέκταση του στοιχείου – ◡ ◡ – σε – ◡ ◡ – – (αδώνειο), τα οποία εύκολα συγχωνεύονται σε γλυκόνειες απολήξεις κώλων (τελεσίλλειο, γλυκόνειο, αγησιχόρειο [όπως το αποκαλεί ο M. L. West]) ως προϊόντα της ακολουθίας (x) x – ◡ ◡ – ◡ – x x – ◡ ◡ – ◡ – (x)..., συχνά συναρθρωμένα. Επομένως, οι στ. 782-784 = 792-794 μπορούν να αναλυθούν ως τρία διαδοχικά εξαρτώμενα κώλα του λεγόμενου αριστοφάνειου τύπου / dodrans ή χοριαμβο-κρητικού (... – ◡ ◡ – ◡ – –) ή κατά συναρμογή ως περιέχοντα δύο γλυκόνειους: κατά παρόμοια αμφοσημία λειτουργούν και οι στ. 787-790 = 797-800. Τέτοια αιολικά μέτρα ταιριάζουν σε μία ωδή για τον Έρωτα λαμβανομένων υπ’ όπιν ποιημάτων του Ανακρέοντος και της Σαφούς. Παρά τις ελάχιστες λεξιλογικές αντιστοιχίες σε στροφή και αντιστροφή, ο πρώτος (781) και ο τελευταίος στίχος (800) προδίδουν μία κυκλική σύνθεση που έρχεται σε έντονη αντίθεση με το ελλοχεύον θέμα του Άδη (στ. 777, 780).

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

1. απόδοση Ιωάννη Γρυπάρη

*Έρωτ’ ανίκητε στον πόλεμο
 που κάνεις χτήμα σου όπου πέσεις
 που στ’ απαλά τα μάγουλα
 της κορασίδας νυχτερεύεις,
 και γυρνάς πάνω από τα πέλαγα
 και στους πιο απόμερους τους τόπους
 δε σου ξεφεύγει εσένα ούτε θεός
 ούτε κανείς απ’ τους λιγόζωους ανθρώπους
 κι όποιον θα πιάσεις γίνεται τρελός.*

*Εσύ και των δικαίων τους λογισμούς
 στην αδικία ξεσέρνεις για όλεθρό τους,
 εσύ έχεις και την έχθρ’ ανάψει αυτή
 ανάμεσα παιδί και το γονιό του,
 μα ολόφαντος μέσ’ απ’ τα βλέφαρα
 της νύφης της λαχταριστής νικάει ο Πόθος,*

*πάρεδρος των μεγάλων των θεσμών
που αιώνια κυβερνούν τον κόσμο·
γιατ' ανίκητη η Κύπριδα παίζει μ' εμάς.*

2. απόδοση Κ. Χ. Μύρη (Κώστα Γεωργουσόπουλου)

*Έρωτα, που δεν γονάτισες ποτέ στον πόλεμο,
Έρωτα, που ορμάς και γεμίζεις την πλάση,
που στ' απαλά τα μάγουλα
της κόρης νυχτερεύεις,
που σεργιανάς τις θάλασσες
και των ζωμάχων τα κατώφλια,
κανείς δε σου γλιτώνει
μηδέ θνητός μηδέ αθάνατος·
φωλιάζεις στο κορμί και το μανίζεις.*

*Εσύ των δικαίων ξεστρατίζεις το νου
και στο χαμό τον σέρνεις·
εσύ και τούτη την αμάχη φούντωσες
μέσα σ' αυτό το σόι·
της γόνιμης νύμφης νικά
λαγαρός των βλεφάρων ο πόθος
που κυβερνά συντροφικά
με τους άλλους θεσμούς τους μεγάλους.
Η Αφροδίτη δίχως μέριμνες μας περιπαίζει.*

ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗΣ

1. Η διδασκαλία του αρχαίου δράματος στη Μέση Εκπαίδευση. Η *Αντιγόνη* του Σοφοκλή ως πρότυπο.
2. Η πρακτική της διδασκαλίας των Αρχαίων Ελληνικών από μετάφραση. Η αντιπρόταση της αρχαιομάθειας και της αρχαιογνωσίας.
3. Γενική παρουσίαση του γ' στασίμου.
4. Η χειρόγραφη παράδοση του κειμένου.
5. Η μεταφραστική προσπάθεια. Στο εργαστήρι της νεοελληνικής απόδοσης.
6. Διδακτικές επισημάνσεις ή επισημάνσεις διδακτικής;
7. Η θρησκευολογία του Έρωτα στον αρχαίο πολιτισμό.
8. Επίλογος: Η ανάταξη της ερώτησης στο μάθημα των κλασικών γλωσσών.

ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΗΣ ΕΙΣΗΓΗΣΗΣ

Η προκειμένη διδασκαλία του περίφημου γ' στασίμου της τραγωδίας *Αντιγόνη* του Σοφοκλή αποσκοπεί αφ' ενός στη φιλολογική ενημέρωση των συναδέλφων της Μέσης Εκπαίδευσης για τον τρόπο χειρισμού του εν λόγω αποσπάσματος σε μία υποτιθέμενη ωραία διδασκαλία σε έφηβους μαθητές της β' λυκειακής τάξης, και αφ' ετέρου στη διδακτική αποτύπωση μιας αντίστοιχης μήτρας με γόνιμες φιλολογικές ασκήσεις αρχαιομάθειας και αρχαιογνωσίας και πολιτισμικής θεωρίας, κατάλληλες για τον εκπαιδευτικό και τους μαθητευομένους στο σημερινό νεοελληνικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα με την εν πολλοίς απωθητική για τους περισσότερους μαθητές ελληνομάθεια.

Το τέταρτο χορικό της *Αντιγόνης*, δηλ. το γ' στάσιμο (στ. 781-800), είναι ένας σύντομος ύμνος στον Έρωτα αλλά και στην Αφροδίτη. Εάν εστιάσουμε στην κυρίαρχη έννοια του Έρωτα, παρατηρούμε ότι πρόκειται για τον συνήθη αρχαιοελληνικό όρο που δηλώνει την ακατανίκητη ερωτική επιθυμία και το γενετήσιο πάθος, συχνά προσωποποιημένα ως θεό λόγω της ασίγαστης και υπέρλογης δυνάμεως με την οποία επιβάλλονται στην ανθρώπινη ζωή και λειτουργία. Από άποψη δομής και περιεχομένου η συγκεκριμένη ωδή δεν αποτελεί κανονική προσευχή. Μετά την επίκληση στη θεότητα, που συνεχίζεται ώσπου οι αναφορικές προτάσεις να καταστούν ανεξάρτητες, και την παράθεση χαρακτηριστικών επιθέτων και ιδιοτήτων της θεότητας –όπως συνηθίζεται στον τυπικό αρχαιοελληνικό θρησκευτικό ύμνο–, δεν ακολουθεί προσευχή-αίτημα (*ενοι*). Βεβαίως τα σχήματα λόγου (κυρίως, η αναφορά: "Έρωσ ... Έρωσ, ὃς ἐν ... ὃς ἐν, σὲ ... σέ, σὺ καὶ ... σὺ καί, οὔτε ... οὐδεὶς οὔτε) παραπέμπουν επίσης σε τυπικό αρχαίας προσευχής, όπως και η εκφραστική συμπερίληψη της κτίσης στους στ. 782-788: κτήνη, άνθρωποι, θάλασσα, γη, θεοί, θνητοί. «Και το αψεγάδιαστο αυτό γλωσσικό σώμα που μέσα του εφύσησε για ψυχή του την άσβηστη ερωτική φλόγα, εκαλλώπισε ο ποιητής μ' όλα τα γλωσσικά κοσμήματα που μπορούσαν να του δώσουν μια ξεχωριστή ομορφιά και χάρη. Μ' ατελείς λ.χ. προτάσεις (στ. 781) που προκαλούν την εντύπωση επιφωνηματικών κραυγών. Μ' αναδιπλώσεις (στ. 781-782 Έρωσ Έρωσ, 782-783 ὃς ὃς, 787-788 σὲ σέ, 791-793 σὺ σύ) και επαλληλίες (στ. 782-783 και 784-785) που ζωντανεύουν πιο πολύ το πάθος και κάνουν εικονικότερη τη γλωσσική έκφρασή του ή της δίνουν έμφαση (στ. 788-790). Με συνεκδοχές (στ. 784, 795) που κάνουν εποπτικότερη την εικόνα του. Μ' εναλλαγές επιθέτων (στ. 793-794) και περιφράσεις που δίνουν ποικιλία στην έκφραση του λόγου. Κι ακόμη με μελετημένες στίξεις και εντυπωσιακές των λέξεων και φράσεων τοποθετήσεις στους διαφόρους του χορικού στίχους» (Γ. Καψάλης). Παρά τις νεορομαντικές συνυποδηλώσεις που θα ανέμενε ένας σημερινός αναγνώστης από μία ωδή στον Έρωτα, εδώ διαβάζουμε κατ' εξοχήν έναν «ύμνο» που, εκτός από το τρυφερό στοιχείο, φανερώνει την αναπότρεπτη καταστροφική ισχύ: προκαλεί μανία, σαλεύει τον νου, οδηγεί στον όλεθρο / χαμό και φουντώνει ενδοοικογενειακές διαμάχες. Με άλλα λόγια, θεματολογικώς αναγκάζομαστε να ξαναθυμηθούμε την πλατωνική αναφορά στον Σωκράτη (*Πολιτεία Α'*, 329b-c) που γερνώντας υπήρξε ευτυχής που ελευθερώθηκε από την ερωτική επιθυμία σαν να είχε ξεφύγει από ένα ανάλητο αφεντικό. Πάντως, στο εν λόγω στάσιμο της σοφόκλειας τραγωδίας εντοπίζουμε κοινά χαρακτηριστικά με αντίστοιχες ωδές στον Ευριπίδη, *Ιππόλ.* 525-564, 1268-1282 και, γενικότερα, στην αρχαία γραμματεία πριν από τον Πλάτωνα, όπου συνήθως προβάλλεται η επικίνδυνη και απρόβλεπτη δύναμη του Έρωτος παρά διατυπώνεται το πραγματικό εγκώμιό του (όπως λ.χ. στον Ευριπ. απ. 897). Ποια η θέση του συγκεκριμένου στασίμου στο πλαίσιο της τραγωδίας αυτής; Ο Χορός δικαιολογεί την απόφασή του να τραγουδήσει τον Έρωτα εξαιτίας της διαμάχης που προκάλεσε (στ. 793-794). Ως εξήγηση της συμπεριφοράς του Αίμονα είναι ίσως πιο παράξενη από το προηγούμενο στάσιμο (στ. 582-625), όπου η εξήγηση της αντίστοιχης της *Αντιγόνης* και της *Ισμήνης*, αλλά μάλλον ο Χορός αποκαλύπτει το αληθινό κίνητρο της στάσης του Αίμονα, ίσως με την παρουσία του Κρέοντα προς τον οποίον και εμμέσως απευθύνονται για να μετριάσει την οργή του και να συγκαταβεί προς το ερωτευμένο ζευγάρι που, κατά τραγική προοικονομία, ετοιμάζεται για τον γάμο με τον Άδη. Δεν είμαστε απολύτως βέβαιοι για τη σιωπηλή παρουσία του Κρέοντα και της *Αντιγόνης* στη σκηνή, καθώς, για την παραδοσιακή σκηνοθεσία και εναλλαγή χαρακτήρων, ο Αίμονας εξέρχεται μετά τον στ. 765, ο Κρέοντας μετά τον στ. 780, ενώ η *Αντιγόνη* εισέρχεται μετά τον στ. 801 και ο Κρέοντας ξαφνικά στον στ. 883. Πάντως η ερμηνεία του Χορού για την αιτία της διαμάχης αντιτίθεται προς τους στ. 724-725 και φαίνεται μονομερής τουλάχιστον όσον αφορά στην αποκλειστική ερμηνεία της διαμάχης πατέρα και γιου σαν απόρροια και μόνον του ερωτικού πάθους του Αίμονα προς την *Αντιγόνη*. Ο Χορός φαίνεται ότι αγνοεί το ότι ο Κρέοντας σφάλεται τελείως και ότι η *Αντιγόνη* επωμίζεται το απόλυτο θείο και ανθρώπινο δίκαιο, καθώς και το ότι στην προηγούμενη σκηνή ο Αίμονας δεν ενεργεί ως ρομαντικός ήρωας αλλά επιχειρηματολογώντας υπέρ του δικαίου και του πολιτικώς ορθού, αμφοτέρων υποστασιοποιουμένων στην περίπτωση της *Αντιγόνης*. Στην πραγματικότητα η ωδή στον Έρωτα συνδέεται οργανικώς με ένα κείμενο όπου οι πρωταγωνιστές ανταγωνίζονται στην επιβολή του κατ' αυτούς ορθού· άλλοτε του λογικού στοιχείου που κατοχυρώνει την πολιτική νομιμοφροσύνη και άλλοτε του συναισθηματικού που εγγυάται τη γνήσια ανθρωπιστική αντίληψη μιας κοινωνίας. Για να

υπερασπιστούν το πρώτο, χρησιμοποιούν ενίοτε τον θυμό, για το δεύτερο την αυθόρμητη αυτοπαράδοση, αλλά σε αμφοτέρους τις περιπτώσεις κυριαρχεί η μόνιμη ανθρώπινη ποιότητα: το *ἀμαρτάνειν*, όπου η ερωτική παραφορά αποδεικνύεται παρέκκλιση και σύγχυση της δικαιοσύνης και της αδικίας, με αποτέλεσμα να προκαλείται η διαμάχη και η διχόνοια.

782 *κτήμασι*: Γενικότερα οι στίχοι 781-790 θυμίζουν την αρχή του Ομηρικού ύμνου στην Αφροδίτη (2-5 ... *θεοῖσιν ... καί τ' ἑδαμάσσατο φύλα καταδνητῶν ἀνδρώπων / οἰωνούς τε ... καὶ θηρία πάντα / ... ἢ δ' ὅσα πόντος*), το απ. 941.12 Radt του Σοφοκλή (*ἰχθύων ... χέρσου ... ἐν οἰωνοῖσι ... ἐν θηρσίν, ἐν βροτοῖσιν, ἐν θεοῖς ἄνω*) και τον Ευριπ. *Ιππόλ.* 448 κ.εξ., 525 κ.εξ., 1268-1281. Πρώτα ο Κοραΐς (*Ατακτα Δ'*, 260) και κατόπιν ο Chantraine ερμηνεύουν σωστά τη δοτική ως δηλούσα τα ζωντανά, τα *κτήνεα* (συνήθ. τα βόδια), αλλιώς θα έπρεπε με τον Brunck να υπερασπιστούμε τη γραφή *κτήνεσι* (παράγωγο του *κτάομαι, -ῶμαι*), πβ. Αισχ. *Αγαμ.* 129 *κτήνη τὰ δημοιοπλήθη*, Ομηρ. ύμνος 30. 10, Ηράκλειτος 29. 4 D.-K. Για την νοηματοδότηση της δοτικής με την έννοια του υλικού πλούτου ή προληπτικώς απαιτείται εκβιασμός των συμφραζομένων, ιδίως καθ' όσον η έκφραση *πίπτειν ἐν κτήμασι* (ἐν ... *πίπτεις* ίσως τμήση) είναι αναμφίλεκτη.

783 *ἐν μαλακαῖς παρειαιῖς*: Τα μάτια και τα μάγουλα συνηθίζονται ως οι πιο συχνές αναφορές σε ορατά σημεία που διεγείρουν τον πόθο· πβ. Φρόνιχος *TrGF* 1 F 13 *λάμπει δ' ἐπὶ πορφύρεαις παρῆισι φῶς ἔρωτος*.

784 *ἐννυχεύεις*: Όχι με την έννοια του κοιμάμαι, αλλά του διανυκτερεύω, ξενυχτώ, ξαγρυπνώ, πβ. Ευριπ. *Ηλ.* 181, ωσάν ο ερωτευμένος/-η να είναι ένας πολεμιστής που φυλάει νυχτερινή σκοπιά· πβ. LSJ s.v. *νυκτερεύω, νυκτοφυλακέω* και Οράτιος *Odes* 4. 13. 8 (*Cupido*) *pulchris excubat in genis*.

785-786 *ὑπερπόντιος ... ἀγρονόμοις αὐλαῖς*: Πβ. Ευριπ. *Ιππόλ.* 1272 *ποτᾶται δὲ γαῖαν εὐάχητόν θ' ἄλμυρόν ἐπὶ πόντον*.

790 *ὁ δ' ἔχων μέμνηεν*: Πβ. Πλάτ. *Φαίδρ.* 239c 2 *ἀνὴρ ἔχων ἔρωτα*. Η ερωτική μανία είναι παροιμιώδης (πβ. στ. 633 *λυσσαίνων*, 765 *μαίνῃ*). Με την παρήχηση των ήχων *ο/ω/ου* (στ. 785-790) χρωματίζεται ακουστικά το νόημα.

791 *ἀδίκους*: Προληπτικό κατηγορούμενο.

792 *παρασπᾶς ἐπὶ λώβᾳ*: Η εικόνα ενός αρματοδρόμου που παρεκκλίνει από την ορθή οδό της *δίκης*, της δικαιοσύνης· πβ. τη χρήση του ρήματος *παρέλκω* στον Πίνδ. *Ολυμπ.* 7. 45-48 *ἐπὶ μὰν βαίνει τι καὶ λάδας ἀτέκμαρτα νέφος, /καὶ παρέλκει πραγμάτων ὄρδαν ὁδὸν / ἔξω φρενῶν*. Τον εμπρόθετο ἐπὶ *λώβᾳ* ο Ellendt εξηγεί είτε ὥστε *λωβητούς γίγνεσθαι* είτε ὥστε *λωβᾶσθαι ἄλλους* (προτιμητέα, φυσικά, η πρώτη εκδοχή).

793-794 *τόδε νεῖκος ἀνδρῶν ζύναιμον*: = *τόδε νεῖκος ἀνδρῶν ζυναίμων* (υπαλλαγή). Ο Σοφοκλής προτιμά τον τύπο *ζύναιμος*, όχι *ζυναίμων*. Η λέξη έχει θεματική βαρύτητα στην τραγωδία αυτή: βλ. στ. 198, 488, 659. Το *νεῖκος* μπορεί να θεωρηθεί νοηματικά ως αντίπαλον δέος προς την αγάπη, όπως στη φιλοσοφία του Ηρακλείτου, οπότε η ιδέα του έρωτα που προκαλεί διαμάχη μπορεί να εκληφθεί ως παράδοξο. Περίφραση το *ἔχεις ταραξᾶς* αντί *παρακειμένου*. Το ρήμα *ταράττω* με την υποδήλωση του αναβρασμού στο στήθος από ερωτικό πάθος συναντάται στον Ευριπ. *Ιππόλ.* 969 και στον Σοφοκλ. απ. 684. 3 (*Φαίδρα*).

795-796 *ἐναργῆς βλεφάρων ἡμερος εὐλέκτρον νύμφας*: Η γενική *εὐλέκτρον νύμφας* υποκειμενική ή αντικειμενική από το *βλεφάρων ἡμερος* (πβ. Σοφοκλ. *Τραχίν.* 106 και απ. 801 *ὀμμάτειος πόθος*). Επίσης, η εκδοχή της γενικής *βλεφάρων* ως υποκειμενικής, κτητικής ή αντικειμενικής επιτρέπει μία σχετική πολυσημία στη σύνταξη. Ο *ἡμερος* ανήκει στην ακολουθία της Αφροδίτης, όπως και η θεότητα Έρωσ. Εδώ ο Έρωσ και ο Πόθος δύσκολα μπορούν να διαχωριστούν. Με τον επιθετικό προσδιορισμό *εὐλέκτρον* υπονοείται η προοπτική και προσδοκία μιας ευτυχισμένης γαμήλιας ένωσης.

798 *†πάρεδρος ἐν ἀρχαῖς†*: Πβ. Πίνδ. *Ολυμπ.* 8. 21, 2 *Διὸς ξενίου πάρεδρος Θέμις* και Ευριπ. *Μήδ.* 843 (*Ερωτας*) *τᾶ Σοφία παρέδρους, παντοίας ἀρετᾶς ζυνέργους*. Δεν υπάρχει λόγος η δοτική ἐν *ἀρχαῖς* να θεωρηθεί «δικανική» και ως εκ τούτου ύποπτη γραφή· πβ. Ηρόδ. 4. 165. 1 *ἐν βουλῇ παρίζουσα*. Ο Mazon ερμηνεύει πολύ σωστά τη φράση *τῶν μεγάλων ... δεσμῶν*: «le Désir, dont la place est aux côtés des grandes lois, parmi les maîtres de ce monde».

799 γάρ: Δικαιολογεί το νικᾶ, τον θρίαμβο του *ήμερου*. Με το επίθετο *ἄμαχος* επαναφέρει ο ποιητής την ιδέα του *ἀνίκατου μάχαν* (στ. 781).

800 *ἐμπαίξει*: Στο *παίζω* με την άτεγκτη σημασία του *ludere = illudere*, προσφιλές άθλημα της θεάς Αφροδίτης όπου απελευθερώνει τη δύναμή της *έγγελωσα*. Αυτό το παιχνίδι της Αφροδίτης ανάμεσα στη σοβαρότητα και την αναξιοπιστία του ερωτικού συναισθήματος είναι που καθιστά τον Έρωτα επικίνδυνο για την ανθρώπινη ισορροπία και που χαρακτηρίζει την τραγικότητά του: ενώ φαινομενικώς αναδεικνύει την ανθρώπινη ποιότητα, γκρεμίζει εκείνους που τον εμπιστεύονται και απειλεί την κοινωνική συνοχή –ή την υπόσχεται *παίζων*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαρμάζης, Ν. Δ. (2008), *Διδακτική των αρχαίων ελληνικών: από την παράδοση στην ανανέωση της διδακτικής μεθόδου*, Αθήνα: Πατάκης (Διδακτική πράξη και θεωρία)
- Breitberger, B. (2007), *Aphrodite and Eros: The Development of Erotic Mythology in Early Greek Poetry and Cult*, London and New York: Routledge (Studies in Classics)
- Brown, A. (1987), *Antigone Sophocles; edited with translation and notes*, Warminster, Wiltshire, England: Aris & Phillips (Bryn Mawr Classical Commentaries)
- Cairns, D. (2016), *Sophocles: Antigone*, London, Oxford κ.α. (Bloomsbury Companions to Greek and Roman Tragedies)
- Calame, C. (1996), *L'Éros dans la Grèce antique*, Paris: Belin (L'antiquité au present)
- Δρακόπουλος, Δ., Ναστούλης, Κ. & Ρώμας, Χ. Γ. *et al.* (2015), *Σοφοκλέους τραγωδία. Αντιγόνη Φιλοκτήτης (Β' Γενικού Λυκείου. Πρόγραμμα Γενικής Παιδείας)*, Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων / Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής / Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» [ισχύον σχολ. εγχειρίδιο]
- Φουντοπούλου, Μ.-Ζ. (2010), *Το προσδιοριστικό πλαίσιο της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση*, Αθήνα: Γρηγόρη
- Fritz, K. v. (1934), «Haimons Liebe zu Antigone», *Philologus* 89, σσ. 19-34 = Του ίδιου, *Antike und moderne Tragödie. Neun Abhandlungen*, Berlin: de Gruyter, 1962, σσ. 227-240
- Gibbons, R. & Segal, C. (2003), *Sophocles Antigone / Translated by -*, Oxford: Oxford University Press, 2003 (The Greek Tragedy in New Translations)
- Goldhill, S. (2004), *Love, Sex and Tragedy: How the Ancient World Shapes Our Lives*, Chicago: University of Chicago Press
- Griffith, M. (1999), *Sophocles Antigone / Edited by -*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999 (Cambridge Greek and Latin Classics)
- Jebb, R. C. (1888), *Sophocles: The Plays and Fragments with Critical Notes, Commentary, and Translation in English Prose, Part 3: The Antigone*, Cambridge: University press [ανατ. με επιμ. E. S. Shuckburgh, 1902]
- Καλοσπύρος, Ν. Α. Ε. (2007), *Η ανάταξη της ερώτησης στο μάθημα των κλασικών γλωσσών*, Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμας
- Kamerbeek, J. C. (1953), *The Plays of Sophocles: Commentaries*, τόμ. III: *The Antigone*, Leiden: E. J. Brill [ανατ. 1997]
- Καραδημητρίου, Α. Κ. (2001), *Διδακτική των Αρχαίων Ελληνικών (από πρωτότυπο και μετάφραση). Θεωρία και πράξη*, Θεσσαλονίκη: Ζήτης
- Καψάλης, Γ. Ν. (1988), *Σοφοκλή Αντιγόνη (Κείμενο, αισθητική ανάλυση, λογοτεχνική αξία και ιδεολογικό περιεχόμενο της αρχαίας τραγωδίας)*, Αθήνα: Γρηγόρη
- Κουτσός, Μ. Θ. (2006), *Διδακτική του αρχαιοελληνικού λόγου*, Θεσσαλονίκη: Ζήτης
- Lloyd-Jones, H. & Wilson, N. G. (1990), *Sophoclis fabulae: recognoverunt brevisque adnotatione critica instruxerunt*, Oxonii: E Typographeo Clarendoniano; New York: Oxford University Press (Scriptorium classicorum bibliotheca Oxoniensis)
- Μαλεβίτσης, Χ. (1992), *Περί του τραγικού (Δοκίμιο)*, 2η έκδ., Αθήνα: Αστρολάβος / Ευθύνη (27)
- Μαρκαντωνάτος, Γ. Α. (2004), *Σοφοκλέους Αντιγόνη*, Αθήνα: Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός
- Nethercut, W. E. (1979), “Vertical perspective in *Antigone* 781 ff.”, *The Classical Bulletin* 55, σσ. 61-63
- Porter, D. M. (1987), “The love that divides. Sophocles’ *Antigone*”, στον τόμο Του ίδιου, *Only Connect. Three Studies in Greek Tragedies*, Lanham, MD: University Press of America, σσ. 45-84

- Rohdich, H. (1980), *Antigone: Beitrag zu einer Theorie der sophokleischen Helden*, Heidelberg: Winter (Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften. Neue Folge. 2. Reihe; 69)
- Santamaría, A.- L. (2009), *Implicaciones éticas de la Antígona de Sófocles: una reflexión sobre el pensamiento trágico griego*, Madrid: Plaza y Vladés
- Seifert, M. (εκδ.) (2009), *Aphrodite. Herrin des Krieges · Göttin der Liebe*, Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern
- Sicking, M. J. (1993), *Griechische Verslehre*, München: Beck (Handbuch der Altertumswissenschaft 2.4)
- Söderbäck, F. (εκδ.) (2010), *Feminist Readings of Antigone*, Albany, NY: SUNY Press (SUNY Series in Gender Theory)
- Susanetti, D. (2012), *Antigone / Sofocle; introduzione, traduzione e commento di -*, Roma: Carocci (Classici; 22)
- Ziobro, W. J. (1971), “Where was Antigone? *Antigone*, 766-883”, *American Journal of Philology* 92, σσ. 81-85